

**PREDLOZI ZA UNAPREĐENJE TEKSTA NACRTA PROGRAMA STRATEGIJE ZA RAZVOJ
TURIZMA GRADA BORA od 2020-2024. godine .**

Organ/organizacija/zainteresovano lice: Društvo mladih istraživača Bor, udruženja građana Grupa 55, Pokret za novo doba, Građanska čitaonica Evropa, Village, Ekobaština

Sedište i adresa: 3. Oktobra 71, Bor

Ime i prezime lica koje dostavlja predloge: Dragan Ranđelović, predsednik DMI Bor

Kontakt telefon: 064 2309601

E-pošta: kancelarija@mibor.rs, draganrandjelovic1510@gmail.com

Datum: 3.11.2020.

Načelne primedbe na tekst Nacrta strategije za razvoj turizma grada Bora od 2020-2024. godine .

1. Prva načelna primedba je da Strategija suženo posmatra subjekte razvoja turizma u lokalnoj zajednici jer analizira samo dosadašnje aktivnosti i posebno u Akcionom planu predviđa naredne aktivnosti samo gradske uprave i Turističke organizacije. Jedino se u Akcionom planu kod operativnog cilja unapređenja sistema upravljanja kod mere unapređenje saradnje TOB i subjekata turističke privrede pominju uopšteno i drugi subjekti turističke privrede ali ne i svi ostali subjekti koji doprinose razvoju turizma. Posebno se

to odnosi na dosadašnje rezultate i moguć doprinos civilnog sektora, odnosno nevladinih organizacija, obrazovnih i drugih institucija, zatim doprinos mesnih zajednica sela u razvoju seoskog turizma, komunalnih preduzeća, medija i dr.

2. Druga načelna primedba da Strategija ne analizira kao potencijalnu resursnu osnovu postojeći kadrovski potencijal u turizmu, dosadašnje aktivnosti na edukaciji (u srednjim školama u gradu, brojne edukativne aktivnosti nevladinih organizacija na obuci domaćina u seoskom turizmu) niti precizira moguće mere na jačanju kadrovskog potencijala i podizanju nivoa znanja sem uopštenog zadatka koji je predviđen za TOB kod operativnog cilja Akcionog plana podizanja kapaciteta pružalaca usluga u ruralnom turizmu – edukacija i mentoring –razrađen plan edukacija i obuka ključnih aktera na destinaciji.

3. Treća načelna primedba odnosi se na to da je u Strategiji naglašen moguć uticaj razvoja turizma i turističkih objekata i aktivnosti na životnu sredinu te je definisan kao prvi strateški cilj održiv turizam u smislu smanjenje i kontrole uticaja turizma na životnu sredinu. No nije dovoljno naglašen za Bor ključni uticaj stanja životne sredine, odnosno postojeći uticaj nosećih privrednih grana rudarstva i metalurgije i istorijsko zagađenje životne sredine. Kao uslov daljeg razvoja turizma je rešavanje ovih problema što je obaveza zagađivača za tekuće zagađenje i države za istorijsko zagađenje. Posebno treba insistirati da se ubrza zaštita očuvanih proistora prirode u okruženju Bora – Velikog i Malog krša, Stola, Deli Jovana, Dubašnice odnosno Južnog kučaja.

4. Strateški planski dokumenti moraju biti praćeni Strateškom procenom uticaja na životnu sredinu. Sačiniti takvu studiju i dati je na javni uvid uz ovaj dokument.

5. Upravljanje zaštićenim područjima životne sredine povereno je javnim preduzećima iako se na tim područjima nalazi imovina privatnih vlasnika lokalne zajednice i postoje mogućnosti razvoja održivog turizma, što je od presudnog je značaja za razvoj seoskog turizma i mesnih zajednica sa tog prostora. Pokrenuti inicijativu i definisati obavezu uključivanja predstavnika lokalnog stanovništva i lokalne zajednice u upravljanje zaštićenim prostorima .

Primedbe u pojedinostima (navode se primedbe na konkretne članove Nacrta strategije za razvoj turizma grada Bora od 2020-2024. godine .

- 1.** Na strani 1. Osnovne ciljeve dopuniti novim osnovnim ciljem: “Doprinos održivom razvoju lokalne zajednice”.
- 2.** U delu I Uvod, svrha, opšti i posebni ciljevi projektnog zadatka, u prvom pasusu treba dodati da se Strategija za razvoj turizma grada Bora zasniva i na još par lokalnih dokumenata: Prostornom planu opštine Bor, Planu genaralne regulacije turističkog područja Brestovačka banja – Borsko jezero, PGR Crni vrh i PGR Stol, PPPN prirodnog dobra park prirode Južni kučaj-Beljanica. Deo ovih planova ukratko je naveden odeljku 4.4. Pregled planskih dokumanata.
- 3.** U skladu sa načelnom primedbom da u analizi stanja i potencijala za razvoj turizma nisu kao akteri uočeni civilni sektor, posebno nevladine organizacije i udruženja, a među njima i udruženja domaćina u seoskom turizmu, kao i da nije uočena potreba povezivanje civilnog sektora sa javnim i privatnim u zagovaranom konceptu destinacijskog menadžmenta, smatramo da u delu 4. Analiza internog okruženja, 4.1. Instucionalni i regulatorni okvir, treba dodati i poseban deo o civilnom sektoru, odnosno posebno o uduženjima građana koja deluju u oblasti turizma odnosno na razvoju turizma, obrazovne institucije koje školuju namenski kadar i dr.
- 4.** U delu 4.7 Resursno-atraksijska osnova i iskustvene zone treba dodati i krašku površ Dubašnicu (u SWOT analizi je pomenuta kao snaga), za koju je Prostornim planom opštine Bor i Prostornim planom posebne namene prirodnog dobra parka prirode Južni kučaj – Beljanica pokrenuta inicijativa za formiranje geoparka, na kojoj postoji par stotina geomorfoloških objekata, na kojoj je ranijih godina bilo označeno 15 pešačkih turističkih i planinarskih staza, postoji lovište i reprezentativni objekat koji je ranijih godina potraživala opština Bor, bila je pokrenuta inicijativa za obnovu neke od bačija u turističke svrhe i dr. Na prostoru od Crnog vrha do Brestovačke banje pored Tilva Njagre je niz paleovulkanskih kupa koje predstavljaju turističku atrakciju i taj prostor treba da bude deo geoparka. Takođe treba navesti detaljnije Geološku stazu Brestovačka banja – Jezero za 6 geoloških profila pored same saobraćajnice Bor - Žagubica, za koju je Zavod za zaštitu prirode pre nekoliko godina uradio elaborat, za koju treba uraditi turističku signalizaciju i uključiti je u turističku ponudu. Zatim tu je trasa Evropskog pešačkog puta E4, koji preko Deli Jovana ulazi na teritoriju grada Bora, prolazi pored sela Luka i prelazi preko Stola, oboda Velikog krša, sela Krivelj, trase crnovrške pruge, prelazi preko Borskog jezera kod Savače, Tilva Njegre, prolazi pored Lazareve pećine i preko Malinika a zatim kod Podgorca prelazi na teritoriju opštine Boljevac. Od Lazareve pećine jedan krak ide preko Šarbanovca i Metovnice u Felks Romulijanu. Planinarska društva i udruženja građana označila su delove ove trase ali ona nije još obuhvaćena razvojnim dokumentima i prostornim planovima niti je duž cele trase označena i uređena, povezano sa ostalim turističkim objektima, posebno seoskim turizmom. Takođe u ovom delu treba dodati poseban tekst o Odmaralištu Savača: na putu Brestovačka Banja - Borsko jezero desno od puta na nekolikostotina metara od obale Borskog jezera, na 400 metara nadmorske visine, nalazi se odmaralište “Savača”. Odmaralište je okruženo kompleksom sportskih terena idr. i pogodno je za dečiji i omladinski turizam. Na ovoj lokaciji treba još izgraditi balon salu i zabavni deo za mlade. Posebna prirodna vrednost i potencijal za razvoj seoskog turizma je Gornjanska visoravan.

- 5.** Na strani 48. navedeno je postojeće stanje i potencijali. Tačna je konstatacija da razvoj turizma u samom gradu u budućnosti zavisi od unapređenja mera za smanjenje uticaja rada, ali ne Rudarsko-topioničarskog basena Bor jer on ne postoji više, već nove kompanije ZIJin Cooper Bor, kao i od otklanjanja posledica tzv. istorijskog zagađenja što je odgovornost države. Ova konstatacija se ne odnosi samo na uže područje grada već i šire, jer je potrebno zaštititi i očuvati širu okolinu očuvane prirode. S druge strane u vlasništvu ZIJin su i glavni objekti na Borskom jezeru – Hotel Jezero i u Brestovačkoj banji Klub ZIJin a nije poznato opredeljenje ove kompanije u razvoju turizma. S druge strane nesumnjiv je njen značaj u razvoju potencijalnog poslovnog turizma obzirom da se radi o stranoj kompaniji koja saraduje sa svetom. Kada se radi o Brestovačkoj banji potrebno je u zaključku navesti da je neophodno rešiti i problem zagađenja Brestovačke reke i termomineralnih izvora, što je posebno potencirano PGR Brestovačka banja – Jezero. Isto se odnosi i na Borsko jezero, jer ako se ne reše problemi količine i kvaliteta voda onda je ograničeno ili onemogućeno turističko korišćenje.
- 6.** U poglavlju “Analiza destinacija konkurenata i uzora” analizirati gradove sa razvijenim rudarstvom i metalurgijom kao što su Smederevo i Jasenice.
- 7.** Ocenjujemo veoma značajnim što Strategija uočava značaj primene savremenih IKT za dalji razvoj turizma i posebno analizira stanje i mogući doprinos internet promocije i društvenih mreža. Zato predloženo da se u delu 4.11 Zaključak analize internog okruženja, na str. 59. kao jedan od glavnih problema navede i dosadašnje nedovoljno korišćenje mogućnosti savremenih informatičko komunikacionih tehnologija, posebno interneta i društvenih mreža. Pri tome mislimo da je među ovde problem i dosadašnja nedovoljna povezanost velikog broja internet sajtova i društvenih mreža različitih subjekata razvoja turizma u Boru.
- 8.** U SWOT analizi treba navesti sledeće prednosti i snage: prisustvo velikih svetskih rudarskih kompanija, blizinu parka prirode Stara planina, Rtnja, Sokobanje, postojanje niza aktivnosti na razvoju i objedinjavanju regionalne turističke ponude preko aktivnosti RARIS-a, kontakte sa Bugarskom i Rumunijom na razvoju turizma preko IPA projekata, aktivnu ulogu NVO i zainteresovanost stanovništva sela za razvoj seoskog turizma, svest o značaju i očuvanju "zelenog prstena" Bora za dalji razvoj alternativne privredne grane turizma, postojanje više dokumenata o uslovima prostornog razvoja turističkih destinacija Bora. Zatim slabosti: ukupno stanje životne sredine, što još nema strategija razvoja turizma i destinacijskog menadžmenta, što nije još pokrenuta inicijativa prema Ministarstvu turizma za proglašenje turističkih područja u Boru, što se nedovoljno koriste mogućnosti školovanja kadrova za turizam (postojeće škole, stipendiranje, zapošljavanje kvalifikovanih kadrova sa tržišta rada). Kada se radi o šansama kada se već navodi da je šansa rastuća međunarodna tražnja za turizmom baziranim na prirodi onda treba navesti da je šansa što trasa Evropskog pešačkog puta E4 prelazi preko teritorije grada Bora, takođe u blizini je i Eurovelo 6. Glavna pretnja je za razvoj turizma u Boru nerešavanje problema zaštite životne sredine, odnosno držanje pod kontrolom uticaja na životnu sredinu koju nosi razvoj rudarstva i metalurgije, ali i samog turizma.
- 9.** U delu 7. Strateški razvoj turizma u Viziji razvoja turizma treba pored turističkih radnika i gradske uprave navesti i druge značajne aktere koje smo već navodili - privredni sektor, civilni sektor, građani domaćini u seoskom turizmu i smeštaju u domaćoj radinosti, javne ustanove i komunalna preduzeća, mediji i dr. Ovo je bitno zbog definisanja odgovornih aktera i nosioca zadataka u Akcionom planu koji su sada suženi samo na gradsku upravu i TOB. Takođe ovo je bitno i zbog realizacije definisane vizije i misije turizma u Strategiji.

10. Kod definisanja strateških ciljeva i prioriternih mera razvoja turizma na strani 75. treba kod strateškog cilja 1. Održivi razvoj turizma dodati i rešavanje ekoloških problema Bora, tekućih i nasleđenih, kao i zaštita očuvanih prostora prirode kao glavnog resursa, jer je to uslov razvoja turizma, zatim komunalna izgradnja i razvoj ostale infrastrukture, naročito na selu i na turističkim destinacijama (putevi, voda, kanalizacija, internet, zdravstvo i dr). Kod strateškog cilja 2. nije dovoljno navesti da treba podići kapacitete samo pružalaca usluga u seoskom turizmu već i ostalih zaposlenih u turizmu, posebno i u TOB. Kod strateškog cilja 4. Unapređenje turističke signalizacije i nove turističke infrastrukture decidno naglasiti obeležavanje Evropskog pešačkog puta E4 i pobočnih pravaca Eurovelo 6. Kod strateškog cilja 6. Unapređenje upravljačkog modela na destinaciji uvesti pored TOB i privatnog sektora i civilni sektor i sve druge zainteresovane i moguće učesnike.

11. U Opisu turističkih proizvoda grada Bora u delu Ruralni turizam i kružna putovanja treba izostaviti navođenje sela Krivelj (zato što se sada nalazi između dva aktivna površinska kopa rudnika Veliki Krivelj i Cerovo, izloženo je jakim ekološkim uticajem i razmatra se čak mogućnost njegovog preseljenja) i sela Slatina (nalazi se između dva rudnika Bor i novi rudnik Čukaru Peku, trpi jake ekološke uticaje aerozagađenja i zagađene Borske reke). Kružna putovanja su moguća i u okvirima teritorije grada Bora ako se asfaltira put od Zlota preko Beljevine do Borskog jezera, od Stola do Luke, od Oštrelja do Donja Bele Reke, od Zlota do Podgorca, Bučja do Stola, od Bora do Banjskog polja i dr.

12. Kada se radi o Akcionom planu mišljenja smo da kao nosioce aktivnosti pored već navedenih treba dodati i nevladine organizacije kod onih aktivnosti koje su i do sada uspešno realizovane: kod mapiranja staza za pešačenje i biciklizam, kod praćenja stanja životne sredine – kvaliteta voda, vazduha i zemljišta, kod edukacije pružalaca usluga u ruralnom turizmu, kod unapređenja turističke signalizacije, kod uređenja i čišćenja turističkih lokacija i mesta za kampovanje, kod izrade različitih planskih dokumenata (javne rasprave i dr.), kod učešća u stalnoj radnoj grupi za razvoj turizma, kroz nastavak i do sada razvijene saradnje sa TOB.

13. Konkretni predlozi GRUPE 55 i partnera pokretani proteklih godina prilikom razmatranja stanja i pravaca razvoja turizma u Boru:

-Treba u Strategiju uneti realizaciju projekta etno selo Gornjane s obzirom da je ušlo i u strategiju razvoja Timočke krajine. Prioritet dati i asfaltiranju puta Gornjane - Miloševa kula radi povezivanja sa Donjim Milanovcem, Dunavskom magistralom, NP Đerdap i velikim brojem spomenika kulture svetskog značaja kako bi se povećala mogućnosti turističkog korišćenja planina Stol, Veliki i Mali krš i povezala putna infra struktura sa Majdanpekom, Žagubicom, Požarevcem i dalje. Za ova ulaganja u asfaltiranje puteva nisu potrebna dodatna sredstva za rešavanje imovinskih odnosa jer već postoji izgrađen put.

-Neophodna je stalna pažnja i kontrola izgradnje na Stolu iz razloga što je to područje isključivo privatnih vlasnika te je potrebna privremena zaštita prometa zemljišta kako se nebi izvodila neplanska gradnja. Takođe jer je područje Stola evidentirano za zaštitu kao deo ekološke mreže Srbije.

-Kada je reč o Brestovačkoj banji neophodno je da se još jednom proveri legalnost prodaje objekata i zemljišta prilikom privatizacije, jer to ograničava sprovođenje ove

strategije do 2024.godine . Potrebno je da lokalna zajednica sprovede preporuku da se imovina prostora bivšeg Opšteg dobra Brestovačke banje sa države (uži centar) i Timočke šume Boljevac (širi prostor zaštitne šume B.banje) vrata i upišu u vlasništvo Grada. Tako će lokalna samouprava moći da ulaže u infrastrukturu, posebno uređenje česama izvorišta na površini kojom sada gazduju Timočke šume a zakonom za održavanje ispravnosti voda odgovorna lokalna samouprava Bor. Od velikog značaja je regulisanje otpadnih fekalnih voda iz objekata „Srpske krune“ i Kluba bivšeg RTB-a kako se ne bi ispuštala u Banjsku reku koja protiče kroz Brestovac i sa sobom donosi i otpadne vode naselja sa Borskog jezera.

-Smatramo da se hotel Jezero kojim sada upravlja novi vlasnik RTB Bor mora staviti u funkciju razvoja turizma jer to mu je bila i namena pri izgradnji a izgrađen je Udruženim sredstvima svih zaposlenih u Boru i RTB-u. Prisvajanje i upis na bivši RTB je nelegalan. Stoga bilo bi dobro pokušati zamenu za ponuđeni objekat Instituta za bakar, kao i druge imovine koju trenutno zauzima novi vlasnik. Na Borskom jezeru treba urediti odnose i funkcije Auto kampa kako se pored korisnika iz Bora mogao koristiti u većem obimu za izletnike i strance sa uređenim načinom i konforom kao u svetu.

-Crni vrh koji se delom prostire i na teritoriju Žagubice ne treba da bude problem za rešavanje imovinskih odnosa. Neophodno je naći izvornu dokumentaciju i sporazume o izgradnji velikog hotelskog kompleksa i na toj osnovi tražiti od svih aktera da se izjasne o daljem radu jer je odluka o izgradnji donesena u Vladi Srbije. Program izgradnje na kompleksu Crni Vrh prate veliki infrastrukturni projekti kojih se ne treba odreći jer su od velikog značaja za opšti razvoj turizma u Boru.

-Strategija se u početnoj fazi mora sprovoditi uglavnom na ulaganja u rešavanju imovinsko pravnih osnova i izgradnji saobraćajnica i regulacije otpadnih voda.

-U cilju povećanja održivog turističkog korišćenja Zlatskog kanjona neophodno je vratiti u funkciju jednu od najlepših pećina Vernjicku sa svim pripadajućim funkcijama.

Obrazloženje predloga za unapređenje Nacrta strategije za razvoj turizma grada Bora od 2020-2024. godine .

1. U analizi dosadašnjih aktivnosti potrebno je navesti dosadašnje rezultate civilnog sektora u razvoju turizma:

- **Tri ciklusa u proteklih deset godina obuka domaćina u seoskom turizmu koje su realizovali preko IPA i drugih projekata NVO iz Bora Resurs centar, Društvo mladih istraživača, Udruženje za razvoj sela Village i partneri. Kroz ove obuke formirana su i namenska udruženja za unapređenje seoskog turizma. Problem je bio što nakon ovih obuka nije sledio razrađen program razvoja turizma sličan ovoj Strategiji niti su obezbeđivana sredstava za podsticaj razvoju seoskog turizma i rad ovih udruženja.**
- **Dugododišnja aktivnost udruženja GRUPA 55, DMI, Village, Građanske čitaonice i dr. na razmatranju stanja i predlaganju pravaca razvoja turizma u opštini/gradu, posebno na zaštiti očuvanih prirodnih resursa u okolini Bora kao osnovne resursne osnove za razvoj turizma. Posebno su ove organizacije doprinele javnim raspravama o planovima detaljne regulacije turističkih područja Brestovačka banja – Borsko jezero, Crni vrh i Stol.**
- **Doprinos obrazovanju turističkih kadrova dale su i Ekonomsko-trgovačka škola školujući turističke tehničare, kuvare i konobare, druge srednje škole školujući ekološke tehničare, računarske tehničare i dr, kao i Tehnički fakultet Bor kroz školovanje industrijskih informatičara i menadžera koji su delom obuhvatali i područje turističke privrede. Zato je važno analizirati koliko je ovih kadrova iškolovano, koliko je zaposleno u turističkoj privredi Bora a koliko je na evidenciji tržišta rada ili rade sasvim druge poslove.**
- **Svoj doprinos razvoju seoskog turizma nastojale su da daju i pojedine mesne zajednice sela pokušavajući da razviju kulturne i druge aktivnosti kao mogući turistički proizvod, zalažući se za koncepte eko i etno sela – Gornjane, Luka, Zlot i dr.**
- **Glavni promoteri turističkih potencijala Bora danas su pojedina udruženja i planinarska društva (naprimer Planinarsko društvo Crni vrh, Društvo mladih istraživača Bor i udruženje Ekobaština već nekoliko godina nastoje da obeleže trase Evropskog pešaškog puta E4 preko teritorije grada Bora povezano sa pojedinim turističkim destinacijama i lokacijama seoskog turizma a ovaj pešački put i njegovo obeležavanje i opremanje nije navedeno kao razvojni zadatak u Strategiji). Preko svojih internet sajtova i društvenih mreža brojna udruženja građana promovišu turističke potencijale pa**

i pojedine turističke proizvode Bora. Posebno to čine i gradski mediji, naročito brojni internet portali. Ove aktivnosti nisu prikazane u analizi stanja kao ni u merama akcionog plana.

- Nevladine organizacije godinama putem svojih volonterskih aktivnosti svojim skromnim resursima uređuju i čiste turističke lokalitete – crnovršku prugu, Lazarevu pećinu i kanjon, Stol, turističke staze, čiste reke i divlje deponije i dr.
- Doprinos auto kamping kluba u razvoju auto kampa, sportskih organizacija i kulturnih društava u razvoju sportskog i manifestacionog turizma i dr.

2. U vreme kada se gradio veliki turistički objekat na Crnom vrhu započelo je i obimno školovanje kadrova. I danas postoje verifikovani smerovi u srednjim školama u Boru ali i određen broj nezaposlenih školovanih turističkih kadrova. Potrebno je planirati i namensko stipendiranje visokostručnih kadrova u turizmu preko Gradskog fonda za stipendiranje, eventualno aktiviranje nekog od turističkih smerova u srednjim školama, ili obimniju prekvalifikaciju sličnih profila sa tržišta rada. Naravno i ono što je predviđeno Strategijom – obuku postojećih kadrova. SWOT analiza bavila se i edukacijom i unapređenjem znanja i veština ali nije kao snagu identifikovala postojanje obrazovnih mogućnosti i školovanih kadrova, već samo kao slabost nepostojanje edukacije trenutno zaposlenih u turizmu (a nije analizirana njihova stvarna kvalifikaciona struktura i znanja kojima raspolažu).
3. Oko uticaja rudarstva i metalurgije i istorijskog zagađenja postoji dovoljno podataka u prostornom planu Bora i LEAP - Lokalnom ekološkom planu Bora.
4. Za primedbe i predloge u pojedinostima obrazloženja su uglavnom data u samim primedbama i predlozima.
5. Predlozi u tački 11. Primedbe u pojedinostima dati su i obrazlagani na više skupova GRUPE 55 i partnera proteklih godina i dostavljani organima lokalne samouprave.
6. Metodologija i procedure izrade strateških dokumenata javne politike zahteva da strateški planski dokumenti moraju biti praćeni Strateškom procenom uticaja na životnu sredinu. Zato je trebalo uporedo sa ovim dokumentom sačiniti takvu studiju i dati je na javni uvid uz ovaj dokument.
7. Strategija razvoja turizma predviđa određene aktivnosti, posebno razvoja seoskog turizma, na području spomenika prirode Lazarev kanjon, kao i na prostorima evidentiranih područja očuvane prirode, kao što su Stol, Veliki i Mali krš, Dubašnica i dr. Zato je neophodno razvoj destinacijskog menadžmenta dopuniti i inicijativama i zahtevima da se u

proces upravljanja zaštićenim područjima, pored staraoca uključ i zainteresovano lokalno stanovništvo, predstavnici lokalne zajednice i drugi zainteresovani subjekti turističke prirode , ekoloških organizacija i dr.